

Oponentský posudok k habilitačnej práci PhDr. Stanislava Doležala, Ph.D.

Názov habilitačnej práce: Konstantin: Cesta k moci. (Nakladateľstvá Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2020)

Cisár Konštantín Veľký je jednou z najlepšie spracovaných historických postáv v modernej historiografii. Preto je na prvom mieste otázka, či a aký je možný prínos novej práce v kontexte regionálnej alebo svetovej historiografie. V tomto posudku je môj názor vyjadrený na konci.

Nemožno uprieť úprimnú snahu autora o poctivý vedecký prístup k spracovaniu témy. Presne a korektne narába s prameňmi aj sekundárnou literatúrou. Akúkoľvek uvedenú faktografiu aj svoje názory až úzkostlivo podopiera svedectvom antických diel aj názormi rešpektovaných vedeckých autorít z vyspelého západného sveta. Dopracoval sa tak k číslu 1571, v počte poznámok pod čiarou. Faktografii a vedeckým účelom to pomáha, avšak dobrej čitateľnosti už veľmi nie.

Autor si je vedomý úskalí problematiky a presne ich definuje. Vie, že sa často musí pohybovať v rovine pravdepodobnosti a domnienok (s.23). Mnohokrát, v sporných prípadoch, dokáže len zhromaždiť antické zdroje a pridať k nim hypotézy uznávaných odborníkov, „případně přidat i svůj názor.“ Nebojí sa priznať, že jeho kniha klame svojim názvom (s.23). Súhlasím.

Veľmi zaujímavý názor je vyslovený na s. 24. Vraj každý z uvedených renomovaných odborníkov v danej téme má svojho Konštantína a aj autor habilitačnej práce má svojho vlastného Konštantína. Zdá sa, že je to názor vyslovený s pokorou, v kontexte obmedzení a chýb, ktorých sa každý autor dopúšťa (vraj s výnimkou Hansa Pohlsandera). Priznávam, že nerozumiem koncepcii termínu „svoj vlastný Konštantín“. Je to azda úmyselná projekcia vlastných hodnotení pri tvorbe obrazu historickej postavy tohto cisára? Pri obhajobe oceníť objasnenie. Nie je mi známe, že by ktorýkoľvek z menovaných autorov na začiatku svojej knihy deklaroval úmysel vytvoriť svojho vlastného Konštantína.

Z práce je zrejmé, že autor sa nevyhol pomerne silnému subjektívnemu postoju k hodnoteniu Konštantína ku kresťanstvu. Už na s. 19. sugestívne píše: „A v neposlední řadě, jak sám Konstantin ukázal, je křesťanská víra zcela kompatibilní s politickými vraždami, válečnými či jinými masakry, krutosti, bezcitnosti a neukojitelnou touhou po stále větší moci.“ Tento výrok vystihuje autora habilitačnej práce ako historika, ktorý nedokáže (ani nechce) oddeliť svoje ideologické presvedčenie od svojej historickej interpretácie. Čitateľ od prvých riadkov vie, že autor má prinajmenšom značne kritický až negatívny postoj ku kresťanstvu. Priemerne vzdelaný čitateľ vie, že kresťanská viera nie je kompatibilná s politickými vraždami..., bezcitnosťou a neukojiteľnou túžbou po moci. Kresťanská viera učí opak, hoci je pravdou, že mnohí kresťania, včítanie niektorých pápežov v minulosti zlyhali v napĺňaní ideálov kresťanskej viery.

Za odvážnu hodnotiacu formuláciu považujem konštatovanie, že Konštantín „lhal nejen ohledně svého vzhledu“. (s.21) Bola to dokázateľne cisárova intencia oklamať ľudí cez

umelecké stvárnenie svojej podobizne? Cui proderat? Ako to mohlo slúžiť propagandistickým účelom?

Kapitola 1. je dobre a prehľadne spracovaným kompilátom literárnych zdrojov k téme. Je očividné, že autor sa orientuje v antických zdrojoch, pozná moderný výskum a je ostražitý v ich použití pre historické účely. Svoje vlastné analýzy k zdrojom neprezentuje, vždy uvádza názory rešpektovaných autorít ku konkrétnym spisom. Ešte aj vtedy, keď vyslovuje samozrejmosti, opiera sa o iné autority (napr. pozn. č. 76). Pre komplexnosť by bola vhodná aj kapitola k neliterárnym zdrojom.

V nasledujúcich deviatich kapitolách sú chronologickým kľúčom usporiadané dejiny rímskeho cisárstva od konca 2. st. (r.192) až po druhú pol. 4. st (smrť Constantia II. v r. 361).

Prelúdium k téme názvu knihy je dlhé. Politickým, hospodárskym, náboženským a vojenským okolnostiam, ktoré predchádzali Konštantínovej vojenskej kariére, je z môjho pohľadu venovaný príliš veľkorysý priestor na s. 51 - 215 (2. a 3. kapitola). Naratív je však pútavý, erudovaný, logicky členený a podopretý množstvom referencií, ako už bolo spomenuté vyššie. Spolieha sa na názory moderných výskumníkov vo svete a v hojnej miere ich aj uvádza. Škoda, že k nim prípadne nepridáva svoj názor vychádzajúci z vlastného výskumu primárnych prameňov. Príležitostne uvádza vlastné zhodnotenie, ako napr. v prípade Diokleciánovej daňovej reformy: „I kedyby Dioklecián nevykonal nic jiného, daňová reforma z něj činí jednu z největších postav římského císařství“ (s. 209). Diokleciána a jeho vládu zhodnotil aj v závere 3. kapitoly (s.214-5). Občas dokáže byť ironický, napr. pri opise slnka na s. 146, hoci v tomto prípade v kontexte mentalít staroveku nespravodlivý. Nebojí sa pustiť na pôdu špekulácií, napr. pri téme Diokleciánovho systému tetrarchie poskytuje panovníkovi radu, ako by sa hypoteticky dal vylepšiť (pozn. č. 638).

Od 4. kapitoly sa čitateľ konečne dostane ku Konštantínovi. Treba uznať, že nasledujúce riadky sú veľmi pozorným a kritickým výkladom Konštantínovho života v širokých súvislostiach. Už na začiatku (s. 219) nájdeme kritický prístup k moderným interpretáciám o legitimitate manželstva Konštantínových rodičov Constantia a Heleny. Veľký priestor je venovaný každému detailu Konštantínovho života, napr. určeniu presného dátumu Konštantínovho narodenia a smrti je v knihe vyhradených šesť strán (s. 223 – 228). Pozn. č. 905, v kauze Minerviny (matky Konštantínovho syna Crispa), dokazuje, že autor habilitačnej práce nepovažuje renomované vedecké mená za nespochybniteľné autority a občas dokáže s nimi viesť rovnocennú diskusiu.

Veľmi osviežujúcim momentom v knihe je komentár epizódy o Diokleciánovom odmietnutí návratu do politiky na porade v Carnunte v r. 308. Podľa jedného antického zdroja Dioklecián poukázal na svoju vášeň k pestovaniu zeleniny ako dôvod svojho odmietnutia. Autor HP v pozn. č. 1015 píše, že to je „jeden z najzaujímavejších momentů celé historie tetrarchie“. Ako majiteľ záhrady rozumiem Diokleciánovým dôvodom, ale tomu, že by to mal byť jeden z najzaujímavejších momentov dejín tetrarchie, už nie. Autor HP to nevysvetlil.

Naproti tomu, v prípade smrti Konštantínovho syna Crispa a jeho nevlastnej matky Fausty, čitateľ nájde priam detektívne pátranie po príčine jednej z najzaujímavejších záhad Konštantínovej vlády. Autor si dal námahu zhromaždiť dostupné informácie o poprave Crispa

od 20tych rokov 4. st. až po začiatok 6. st. V zápale svojho bádania sa nechal uniesť k porovnaniu s Orwellovým románom 1984, čo je samozrejme, z vedeckého hľadiska neprimerané (s.320). Ak má kniha aj dramatické ambície, je to v poriadku, napokon, viaceré rečnícke otázky (napr. na s. 328 je ich 6) v texte pridávajú na pútavosti príbehu, ktorý v istých pasážach pripomína detektívny román: „Proč Konstantinovi lidé odvedli svou práci tak nedbale? ...Nikdy neexistoval; proto nemohl žádný úředník dostat oficiální cestou pokyn k odstranění jeho památky“ (s.320). Následne, v podkapitole s názvom II. Analýza (325 – 332) venoval 8 strán prezentácii rôznych hypotéz, až napokon došiel k ďalšej hypotéze - že najpravdepodobnejší bol politický motív k odstráneniu následníka trónu.

V nasledujúcej kapitole (Posledních deset let) sa autor vrátil ku chronologickému naratívu politického vývoja a tematickej faktografii (napr. na s. 350 uvádza 17 číselných údajov v hlavnom texte a ďalšie v poznámkach pod čiarou, podobne aj na ďalších stranách). Pri otázke Konštantínovho angažovania v ariánskom rozkole sa autor HP nezdráhal erudovane poučiť čitateľa o tom, že Areiova teologická úvaha o vzťahu troch božských osôb je vo svojej podstate logická a racionálna (s.359). V tejto kapitole čitateľ s najväčším očakávaním číta Závěr (s.382 – 384). Tu nájde v kompaktnej podobe celkové zhodnotenie osobnosti a skutkov Konštantína Veľkého a jeho porovnanie s Diokleciánom. Autor trochu premárnil príležitosť prezentovať úplne samostatné závery opreté o svoje bohaté znalosti a skúsenosti pri štúdiu antických prameňov. K svojim uzáverom a hodnoteniam opäť uvádza stanoviská ním obdivovaných odborníkov a s nimi sa konfrontuje.

V Appendixe D: Konstantinovy vize nájde čitateľ knihy pozorný rozbor antických správ o Konštantínových zjaveniach pred bitkou pri Mulvijskom moste. V závere na s. 417 autor píše, že nedostatok súdobých zdrojov o danom zjavení je dôvod k tomu, „abychom na Eusebiovu zprávu pohlíželi velmi podezřívavě“. Nie je to tak, že by sme sa museli takto pozeráť na väčšinu udalostí spojených napr. s Diokleciánom? Koľko spoľahlivých správ máme o jeho veľmi zaujímavom výroku, v zmysle, že radšej pôjde pestovať zeleninu, ako by sa mal vrátiť na cisársky trón?

Zoznam literatúry je naozaj bohatý. Konštantín a jeho vláda priťahuje od samého začiatku modernej historickej vedy pozornosť veľkého množstva bádateľov. Očividné je v zozname to, že až na malé výnimky chýbajú publikácie z oblasti na východ od Moravy.

Sumár je vzhľadom na rozsiahlosť habilitačnej práce veľmi krátky.

Chyby a nepresnosti. Kniha má veľký rozsah a preto nie je prekvapením, že sa v nej nachádzajú chyby, obsahové, gramatické, terminologické a iné:

- Nie je pravda, že len dve postavy (Konštantín a Dioklecián) v knihe vystupujú pod počestnými menami (s. 25). Napr. Na s. 39 a 105, 254 a inde píše o Jeronýmovi, na s. 106 za vlády Marka Aurelia, na s. 147 o Ježíšovi, na s. 172 o Herkulovi, na s. 220 a inde o Alexandrovi Veľkom (s. 378).
- Termín „jistá demokratizace armády“ (s. 57) je v kontexte rímskej armády v antike prinajmenšom pozoruhodný. Rímska armáda svojim charakterom nebola nikdy demokratickou inštitúciou a nemala žiadne demokratické elementy (dokonca ani vyhlásenie za cisára vojskom nebol demokratickým aktom).

- Damnatio memoriae ani vo voľnom preklade neznamená „vymazáni památky“ (s.63), presnejšie je to preložené na s. 292.
- Nie je jednotné citovanie sekundárnych aj primárnych autorov a ich prekladov: napr. Na s. 76 cituje Goldsworthyho v českom preklade, inde používa v hlavnom texte nemecké texty bez prekladu (napr. pozn. č. 637) alebo anglické texty v origináli (pozn. č. 283), inde anglické texty a paralelne aj český preklad (pozn. č. 391). Na inom mieste cituje český preklad bez anglického originálu (s.172). Niekde je aj latinský text aj český preklad (napr. s. 91), na inom mieste len latinský text (napr. pozn. č. 299), inde len český preklad (s.113). Niekedy odkazuje rovno na český preklad, namiesto toho, aby najprv uviedol antický zdroj (pozn. č. 661). V renomovaných svetových publikáciách býva jednotný kľúč pri citovaní prekladov, v tejto knihe nie.
- Nie je jednota ani v uvádzaní názvov miest. Niekedy sú uvedené názvy dnešných miest a v zátvorke ich antický názov, ako napr. na s. 242 York (Eboracum), ale inokedy sa používa latinský názov, napr. Naissus, namiesto Niš (s.373 a inde). Príkladom chaotického prepisu je veta na s. 392: „...v Naissu, ale tiež v Soluni, Viminaciu a Sirmiu.“
- Ako chybu vidím aj rozhodnutie autora prepisovať grécke texty do latinky: „Řecké citace jsou foneticky přepsány latinkou, aby nikdo nebyl připraven o libozvučnost starořečtiny“ (s. 24). Pre koho sa prepisuje do latinky? Ak pre tých, čo nevedia po grécky, načo je to dobré? Na druhej strane sú čitatelia, ktorí ovládajú starú gréčtinu, tí si však vedia vychutnať jej líbozvučnosť aj v alfabete.

Záver. Habilitačná práca má aj napriek svojim nedostatkom mnohé silné stránky. Autor dokázal uchopiť problematiku komplexne, s korektným a kritickým spracovaním primárnych aj sekundárnych prameňov. Je si vedomý najnovších trendov vo výskume a primerane ich reflektuje v práci. Vyhyba sa zjednodušeným a zovšeobecňujúcim uzáverom, vecne a často detailne skúma mnohé historické fakty a udalosti. Čitateľovi poskytuje informácie väčšinou overené z viacerých zdrojov a upozorňuje na tie historické interpretácie, ktoré nie je možné (väčšinou z dôvodu nedostatku historických prameňov) podložiť relevantnými vedeckými dôkazmi. Analýzy a zhodnotenia sú preto zväčša presvedčivé a vierohodné. Kniha je v českom prostredí prínosná.

Habilitačnú prácu **odporúčam** „k ďalšiemu řízení“.

V Ružomberku, 17.9. 2021

Marek Babič